

Balázs Géza

Kiáltvány a magyar nyelvstratégiáért

Öt pontban a magyar nyelvstratégia szükségességéről

1. Reflexnyelv és nyelvi rendszerbomlás

A világ a mi képzetünk, tartják egyes filozófusok. Az ember mint személyiség a fogalmak s a fogalmakat tükröző, megvalósító szavak révén létezik. A nyelv segítségével értelmezi a világot és önmagát. Ezért a nyelvi kultúra sérülése a létezés, az önmegélés, a személyiség beszűkülését hozza magával. Gondolkodásunk alapja mindig *egy meghatározott nyelv*, mindenkinek az anyanyelve (másként: reflexnyelv), ezért az anyanyelv elsajátítása, kiművelése alapvető társadalmi feladat. Hiszen a nyelvi kultúra teszi lehetővé a kollektív tapasztalatok elsajátítását, hasznosítását. Ezért – ha van, akkor – a nemzetstratégia legfontosabb eleme: a nyelvstratégia kell, hogy legyen; hiszen „a magyarság esetében az anyanyelv erős identifikáló, identitásvédő szerepkört tölt be, a magyar nyelv védelme ennek megfelelően széles körű támogatói összefogást igényel”.¹ A nyelvi kultúra sérülése nagyon

sok szinten jelentkezhet. Külső hatások, eröltetett kétnyelvűség, nyelvi diszkrimináció, de belső hatások is, amelyek „nyelvi rendszerbomláshoz” (Ágoston Mihály) vezetnek.

A magyar kultúrában a nyelviség mindig központi helyen állt, s valószínűleg még sokáig ott is marad. A rendszerváltozás hajnalán ezt a központi szerepet úgy fogalmazta meg két jelentős nyelvészünk, hogy „a nyelv és a nyelvtől hordozott kultúra elsődleges, érzelmi vonatkozásban is erősen középpontba állított szerepe minden bizonnyal tartósan is a magyar nemzettudat és nemzeteszemély egyik állandó eleme fog maradni, nem kis mértékben népünk nyelvi elszigeteltsége következtében is; hozzátehetjük, hogy ez a nyelvi-kulturális identitáson alapuló nemzeteszemély kellő tudatosítás és mélyebb intellektuális feldolgozás alapján más közösségek nyelvi-kulturális identitásának tiszteletét is szükségszerűen magában foglalja, s így tulajdonképpen magasrendű humanista eszménnyé is képes nemesülni [...] történetileg is magasabb rendű, haladóbb, és a valóságos tényezőknek is jobban megfelel, mint a származásra, genetikai azonosságra alapuló nemzeti-népi azonosságtu-

¹ Hódi Sándor: *Nyelvstratégia – nemzetstratégia*. Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Óbecse, 2014. 15.

dat”² Sajnálatos, hogy ez a hozzáállás a rendszerváltással gyakorlatilag eltűnt a magyar nyelvtudományból.

Pedig a hivatalos nyelvművelés jól indult az Akadémián. Hiszen maga az Akadémia is nyelvi gondolatból jött létre. „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre” – így szól a máig érvényes 1994. évi XL. akadémiai törvény.³ Induláskor minden megvolt, ami egy nyelvstratégiához szükséges. Teleki József, az Akadémia első elnöke 1821-ben megjelentette *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szóllásmódok által* című könyvét. Összhangba hozta az ortológia és a neológia eredményeit, a nyelvhasználat célszerűségére törekedett; céljai a következők voltak:

1. Tökéletesedés az emberi nem célja, és erre a nyelvművelés szükséges.

2. Nyelvünk művelésére buzdítanak a műveltebb nemzetek példái (olasz, francia, angol, holland, német, dán)

3. Eleink példája meghatalmaz minket az újításokra, nyelvünk jelen állapota pedig azokat szükségesnek teszi.

4. A nyelv művelését kötelességünké teszi a nemzet fenntartásának kívánsága.

5. A nyelvművelés a valamennyire pallérozott nemzeteknél az írókat illeti.

Teleki a következő módszereket tartotta fontosnak: 1) új gyökérszók és 2) új szavak származtatás szerinti való (szógyökökből kiinduló) alkotása, kü-

lönösképpen a szóragasztásra (szóképzésre), 3) szóösszetételek, 4) új szavak kölcsönzése (átvétele), 5) a szók értelmének elváltoztatása (jelentésbővítés), 6) régi szavak felélesztése, 7) vidéki szók (nyelvjárási szók) közönségessé tétele, 8) régi, nyelvjárások, szólások felélesztése, új szólásmódok. Ebből is látszik, hogy az Akadémia nyelvművelő programja jól indult. Ennek jegyében született meg a helyesírási szabályzat (1832), a szótárprogram, létrejött a *Magyar Nyelvőr* (1872) és a két világháború között, illetve kicsivel tovább (1932–49) a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóirat.⁴

2. Egy országos nyelvművelő hivatal terve

A *Magyar Nyelvőr* köréhez tartozó Rubinyi Mózes 1905-ben egy „országos nyelvművelő hivatal” felállítását kezdeményezte, s elképzelése mellé állt az akkori *Magyar Nyelvőr* is, mondván: „Igazi nyelvművelés csak ott fejlődhetik helyes irányban, ahol igazi nyelvtudomány van. Kellő nyelvtudományi alapok nélkül a nyelvművelő ábrándok a szappanbuborékhoz hasonlatosak: szertelen ragyogással tűnnek fel, hirtelen nagyra nőnek, és hirtelen pukkannak szét a semmiségbe. Íme a modern nyelvtudomány főszékhelyén: a németeknél támadnak a leggyümölcsözőbb nyelvművelési gondolatok.” Rubinyi éppen francia és német példák nyomán kimondja: „Hát nem elég az anyanyelvnek egy akadémiai alosztály? Nem.” És ezek után következik az akadémiától

² Lásd bővebben: HERMAN József – IMRE Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 1987/7–8.

³ Vö. BALÁZS Géza: „A magyar nyelv élé mozgásáról...” *Vitairat a nyelvművelésért*. Akadémiai, Bp. 2005. 15. Lásd még: Uő: *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Bp. 2001.

⁴ BALÁZS Géza: *A Magyar Nyelvőr viharos története (1872–2022)*. MNKYNT–IKU, Bp. 2022.

független nyelv művelő hivatal felállításának programja, ma is érdemes idézni:

„A tudományos akadémiáknak működési köre oly tág, hogy anyanyelvi kérdésekkel csak kevés idejük és terük lehet foglalkozni. [...] Az anyanyelvi tanulmányok ügyét tehát el kell választani a tudományos akadémiáktól. Testükből hasítanánk, de vértelen volna ez a hasítás. Országos nyelv művelő hivatalt kellene szervezni. Ez intézménynek létét az állam biztosítaná, különben független volna, a tudomány céljait szolgálná, a tudomány emberei vezetnék. Működésének főcélja az élő nyelv tanulmánya volna. A múltból csak az érdekelné, ami hozzánk közel esik. E tanulmányok eredménye az élő nyelvnek egy nagy nyelvtana volna. De ehhez óriási gyűjtő-munka nélkül hozzá sem foghatunk. S e gyűjtéshez megfigyelőknek hálójával kellene bevonni az egész anyanyelvi területet. Állandó, megbízható népnyelvi tudósítokat kérünk, hogy megszűnjön végre a hamis népnyelvi adatok gyártása, hogy idétlen új nyelvi alakokkal ne hozakodhassanak elő elsavanyodott szoba-tudósok. [...] Ez országos nyelv művelő hivatalnak feladata volna az anyanyelvnek mai és múltbeli állapotját tudományosan megállapítani. E megállapítás már magától gyakorlati kérdéseknek alapul szolgálhatna, hiszen a nyelvhasználat egyszerű megállapítása nyelvhelyességi tételeket ad és a különböző nyelvjárási ejtések megfigyelése olyan előmunkálat, mely az egységes kiejtés és a helyesírási javítások felé vezet.”

Rubinyi konkrét programot is adott a vágyott országos nyelv művelő hivatalnak:

1. Meg kellene alkotni a mai irodalmi köznyelv nyelvtanát.

2. Végre-valahára le kellene írni az összes nyelvjárásokat, de hangtanukon kívül alak- és mondattanukra is nagy figyelmet fordítva.

3. Különféle vidékeken meg kellene állapítani a műveltek nyelvének ejtését.

4. Tanulmányozni kellene a szaknyelveket (de nemcsak a szókincsüket, mert e fontos, de primitív természetű nyelvtudományi feladaton kívül vannak mások is).

5. Szótárakat kellene kiadni. Mégpedig: teljes, nemcsak eddigi gyűjtésen alapuló, hanem új gyűjtésű tájszótárt, egy történeti alapon szerkesztett *Idegen eredetű szavak tárát* és nagy írók egész szókincsét felölelő külön szótárakat.

6. Nyelvi szempontból fontos szövegek kiadása.

7. Össze kellene állítani az összes anyanyelvi munkálatok jegyzékét. (Előbb csak kéziratban, később ki lehetne adni nyomtatásban.)

8. Idevágó kérdésekben útbaigazítást kellene adni az érdeklődőknek és esetről esetre véleményt kifejteni fölmerülő kérdésekben.

Végül pedig úgy zárta javaslatát Rubinyi, hogy „állandó tisztviselő-karral közeledne [...] az anyanyelvnek művelése e szép célok felé. Íme egy kifejlődött, érett nyelvtudományból sarjadzó nyelv művelő irányzat. Ismertetésével, bemutatásával szolgálatot akartunk tenni édes anyanyelvünk tudományának”.⁵ Az Országos Nyelv művelő Hivatal ügye azután megakadt.

⁵ RUBINYI Mózes: Országos nyelv művelő hivatal. *Magyar Nyelvőr*, 1905. 75–80.

1935-ben jelent meg Zolnai Gyula röpirata *Van-e szükség nyelvújítására?* címmel. A röpirat a Magyar Tudományos Akadémia 1932-ben indult nyelvújító programját támogatta, főleg a folyamatos magyar nyelvteremtés-nyelvújítás, különösen a műszóalkotás elhanyagolására, a félig-fordításokra (*elektromérnök*), az idegen szavak divatjára és vég nélküli kiterjedésére (például minden *probléma*) hívva föl a figyelmet. Egyik (túlzó, de megbocsátható) következtetése az volt, hogy „nincs a világnak még egy művelt nemzete, amely annyi száz meg száz fogalom nevét váltogatná eredeti szavai mellett szükségtelen idegenekkel, amely oly kevéssé ragaszkodnék saját eredeti szókincséhez, s amely oly közömbösen nézné ennek pusztulását, idegen szókkal való folytonos kicserélődését, mint a magyar teszi.”⁶

Régi nyelvészeti vita, hogy békén kell-e hagyni a nyelvet vagy be lehet avatkozni a nyelv fejlődésébe. A rendszerváltozás után a *laissez-faire* hívei kijelentették: a nyelvtudománynak nem feladata a nyelvújítás, sőt a nyelvújítás áltudomány, sőt mi több, nemcsak haszontalan, hanem káros is, mert diszkriminatív (sérti ugyanis az emberek szabad nyelvhasználatát). Akadt olyan nyelvész, aki a nyelvújítóktól „meg akarta tisztítani” az Akadémiát. Pedig erre nem volt szükség, mert már régen egyetlen nyelvújító sincs ott; a legismertebb magyar nyelvújítók soha nem is lehettek akadémikusok. Egy másik nyelvész egyszerűen a „szellemi alvilág ál nyelvész szélhámosainak” nevezte

a nyelvújítókat. És egyik mondatot sem kérte ki magának a magyar nyelvújítás létrehozott intézmény (mért is kérte volna ki, ha már szervezileg nem folytat ilyen tevékenységet, és nincs ott senki, aki érintett volna)! Tudomásul kell venni, hogy a nyelvész tudósvilág nem tartja folytathatónak a nyelvújító örökséget, ezt tehát máshol kell megszervezni. Mert nyelvújításra, nyelvújításra – *nyelvújításra*, nyelvkultúra-ápolásra, tudatos nyelvstratégiára – igény és szükség van. Társadalmi igény van rá, például a demokrácia, az esélyegyenlőség nevében is, talán még inkább az identitásválság időszakában, amikor az identitás, kicsit egyszerűbben szólva a kötődés, a megkapaszkodás, a megerősödés, a biztonságtalálás annyira fontos lenne. Ennek a feladatnak a végzése magával a jövővel, a jövő nemzedékeivel szembeni kötelességünk is.

3. Küzdelem a magyar nyelvért

Ma a magyar modern, fejlett nyelv. Magyarul mindenről lehet beszélni, írni. A világ legtöbb nyelve esetében nincs így. A politikai határokon belül tudatosan sehol nem korlátozzák a magyar nyelv használatát, hacsak a politikai korrektség száját beragasztó, témákat és szavakat üldöző, „újbeszélt” hirdető s egyre jobban terjedő módszerére nem gondolunk. A határokon túl viszont sok helyen sérülnek a nyelvi jogok, egyszersmind ütköznek az emberi jogokkal; s ezek a jelenségek már valóban előrevetítik a magyar nyelv visszaszorulásának képét.

Kazinczy Ferenc korában a magyar nyelv még nem volt mindenre alkalmas, Kazinczyék tevékenységének, a

⁶ ZOLNAI Gyula: *Van-e szükség nyelvújítására?* MTA, Bp. 1935. 54.

nyelvújításnak következtében vált a magyar nyelv modern nyelvvé. Éppen ezért azt is mondhatjuk, hogy „a magyar nyelv nem csak magától ennyire jó”. A nyelvújítás megmutatta (más népek számára is), hogy lehet egy nyelvet fejleszteni, modernizálni. Ez a ritkább eset. Sokkal több példa van nyelvek visszaszorulására, halálára – a Kárpát-medence valóságos nyelvi temető. De a magyar nyelv még él, holott pár száz éve néhányan, jeles alkotók is a halálát jövendölték...

Johann Gottfried von Herder német történetfilozófusnak 1791-ben jelent meg az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (*Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához*) című műve, amelyben ez a híres-hírhedt mondat szerepel: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok multán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni.”⁷ Ez a mondat felrázta az akkori értelmiséget. Verseghy Ferencnél így szerepel: „a' mit Herder megjövendölt, hogy nyelvünk a' föld' színérül kevés üdő múlva egészen elenyészik”.⁸ A herderi jóslat kiindulópontja lett a magyarnyelvűségi mozgalomnak és a nyelvújításnak. Akár azt is mondhatjuk: köszönet érte Herdernek! Talán manapság, a sokakat érintő nyelvi diszkrimináció, a globalizmus és a politikai korrektség erőszakos terje-

dése ugyanilyen hatást válthat ki. Sütő András írja a kisebbségben lévő magyar nyelv kapcsán: „a veszélyben lévő nyelv virágozik ki igazán”.

Bár ma még minden rendben lévőnek látszik, vannak bizonyos tünetek, amelyekre oda kell figyelni. Ilyen a globalizáció, a kultúrák súrlódása, keveredése, a multikulturalizmus, az új nyelvi technológiák, a nyelvpolitikai korlátozások (a nyelvi manipulációk, hatalmi nyelvi törekvések, politikai korrektségnek nevezett tabusítási reflexek, a kisebbségben lévők nyelvi helyzete), a terjedő „lexusok” és „fóbiák”, szövegértési, kifejezési, (helyes)írási nehézségek.

Ne feledjük: külső-belső nyelv- és névpolitikai küzdelem folyik a magyar nyelvért és a magyar nyelv ellen. Az összmagyar szó- és írásbeliség szakadozik, szétfejlődik, ha nem vigyázunk: széthullik. A magyar szaknyelvek többsége elangolosodik, a jogi-hivatali szaknyelvek túlburiánoznak, elbürokratizálódnak, dehumanizálódnak, a határon túli magyar szaknyelvek szétrétegződnek, ami magával rántja a magyar köznyelvet is. A marosvásárhelyi magyar orvos nem érti meg a budapestit, de a beregszászi magyar autószerelő sem a veszprémit. Nem csak magyar probléma a túlbonyolított (bürokratizálódó), a hétköznapi emberektől elidegenülő nyelvhasználat. Egy alkotmánybírósági vélemény vagy a jogszabályok nyelvének érthetlensége ma már-már a demokráciát fenyegeti. Mindenki tapasztalja egy hitel- vagy biztosítási szerződés kapcsán. Az elmúlt évek kedvelt internetes humora lett az „együgyű ügyfél”, aki naivságokat, evidenciákat és butaságot kérdez. Biztos, hogy az emberekkel van

⁷ Johann Gottfried HERDER: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* [1791] = Uő: *Werke*. III/1. köt. szerk. Wolfgang PROSS, Carl Hanser Verlag, München, 2002. 633.

⁸ VERSEGHY Ferenc: *A Tiszta Magyarság avvagy A' Csinos Magyar Beszédre És Helyes Írásra Vezérlő Értekezések*. Eggenberger, Pest, 1805. 3.

Petőfi Sándor mellszobra (Szatmárnémeti), fotografálta Tóth István AFIAP, ESFIAP

Hajdú emlékmű (Nagyszalonta), fotografálta Cseke Sándor

a baj? Hiszen aki manapság akár csak egy bútort akar összeszerelni használati utasítás alapján, vagy a mobiltelefon-szerződését megérteni, annak több órát kell rászánnia a túlbonyolított és érthetetlen nyelvű szövegek megfejtésére. Az utóbbi időszak hitelválsága is összekapcsolódott a hitelszerződések szövegének túlbonyolítottságával. Nemhiába, egyre több a kommunikációs, nyelvi vita, sőt bírósági ügy, ahol a nyelvész szakértő segítségét kéri, holott csak egyszerűbben és világosabban kellene fogalmazni.

Nem készültünk föl rá, és most sincs stratégiánk az informatikai világ új, a kultúrára, nyelvre, viselkedésünkre gyakorolt hatásával szemben. Pedig az informatika új nyelvi világot, új nyelvi létmódot hoz létre. Az emberiség eleinte csak szóbeliségben élt, majd feltalálta az írásbeliséget, most pedig a technológiák által manipulált szóbeliséget és az élőbeszédre emlékeztető írásbeliséget. Nézzük csak meg a fiatalok csetelését, *messengerezését* és ímélejt. Ezzel önmagában nincs semmi baj, bár kérdés, hogy mit kezd a nagymama egy ilyen üzenettel: „haliiii meg vaok cska sok volt a melom :)) asetom hogy még a régi számom van e meg neked mert már elofizus vaok, hehe okéééi”. Sőt, a magyardolgozatokban is felbukkan ez az írásmód. Már legalább a '60-as évektől tapasztalni, hogy a nyilvános és a magánéleti viselkedésformák, beszédmódok összeérnek. Mostantól az írásmódok is. Magánhelyesírás (spontán írásmód) a magyardolgozatokban, a közösségi médiában és a vállalati belső levelezésben...

Az elmúlt csaknem félezer évben a magyar nyelv alapvetően összetartó fej-

lődést mutatott: létrejött a köznyelv, az irodalmi nyelv – ez volt identitásunk, fejlődésünk és sokszor autonómiánk záloga. Az elmúlt időszakban azonban ellentétes, széttartó mozgás indult el. Már az '50-es években óvatosan szóba került az elidegenedő „mozgalmi” nyelv, a '60-as években az irodalomban megjelenő „trágárság”, majd pedig az „ifjúsági” nyelv, a szleng. Ez utóbbit sokan az egyennyelv (központosított nyelv) elleni lázadésként fogták fel. De mi volt ez a rendszerváltás utáni társadalmi szétretegződéshez, valamint a bulvár- és világhálós hatásokhoz képest? Ezek a társadalmi jelenségek a nyelvben hangtani, nyelvtani, szóképzettani és persze nyelvhasználati változásokat indítottak el. A nyelvészek pedig adósak maradtak a válaszzal, a cselekvési programmal (stratégiával).

Pedig a nyelvi gondok halmozódnak! És itt nem pusztán apró nyelvi-nyelvtani jelenségekről van szó, olyanokról, mint a suksükölés, a nákolás vagy az ikes igék rendszertelen használata. Buda Béla pszichológusnak is feltűnt a magyar kultúrában az élőbeszéd feltűnően hibás volta, az, hogy „a magyar verbális kommunikáció igénytelen, alacsony tudatossági szinten folyik, a hibák, zagyvaságok iránt túl toleráns”. Az iskola „minden szintjén elhanyagolja az értelmes beszéd megtanítását, gyakoroltatását. [...] Nagyon valószínű, hogy a kommunikációs nehézségek összefüggésben vannak az emberi kapcsolatok, családok, csoportok lelki gondjaival, a magyar önazonosság problémáival, a társas magatartás dilemmáival és konfliktusaival [...] talán a kommunikációs zavarokban gyökereszik a magyar kultúra sokféle mentális

zavara”⁹ És erre a bizonytalan kommunikációs és nyelvi alapra érkezett a rendszerváltozás utáni évtizedben a sokszor arrogáns és üres posztmodern diskurzus, melynek nyelvi következménye a szándékosan homályos nyelvezet, a kvázitudományos szócséplés.¹⁰ Ezek társulva „parazita eszmékkel” (áldozatiság kultúrája, genderideológia, identitáspolitiká, kulturális és morális relativizmus, radikális feminizmus, társadalmi konstruktivizmus, transzszélsőségesség), tartalmi, nyelvi figyelmeztetésekhez, a megbeszélés, a vita lehetetlenné válásához, végső soron a konstruktív nyelvhasználat feladásához vezetnek. Szinte vallásként (mantraként) szolgál a sokféleség, a befogadás, a méltányosság. Lassan senki nem meri elmondani a véleményét, mert fél, hogy a politikai korrektség jegyében kiközösítik. Egy újabb szemantikai forradalom zajlik, mely kísértetiesen hasonlít az Orwell által vizionált (disztópiának nevezett) megtisztított és totális ellenőrzés alá vont nyelvvel, az újbeszéllal. S mindez átlépve az akadémiai berkeket, valamint nyugat felől az országhatárokat, elkezdett terjedni a társadalomban, „az egyetemek a politikai korrektség gondolatrendőrsége és a társadalmi igazság-harcosok kiképzőterepeiként szolgálnak”¹¹ Diplomás fiatalok képtelenek a vitakozásra, mivel soha nem találkoztak

ellenvéleménnyel. Nemzedéknyi fiatal kerül ki úgy az iskolapadból, hogy nem tudja a helyén kezelni az ellenvéleményeket, nem ismeri az emberi interakciók teljes spektrumát. Czopf Áron egyenesen a nyelvi betegségekről ír, és gyógyításukra fogalomkórházat javasol. A legjellemzőbb nyelvi betegségek szerinte a „narratív csontritkulás, erkölcsi hipertrófia és főnév-pestis”. De tovább is lép, mint írja, „tézisünk, miszerint fogalomkórházra lenne szükség, az eddig felsorolt betegségek, tünetek és diagnózisok tükrében már egyáltalán nem szerény óhaj többé, hanem határozott antitézise az emberi gondolkodást eltestietlenítő későmodern/posztmodern filozófiának. Törekvésünk [...] ezelőtt még ártatlan nyelvápolásnak tűnhetett, most mégis hadüzenet formáját ölti a politikai korrektséggel, a posztmodern nyelvi rezsimekkel és a transzhumanizmussal szemben. Felvetésünk egyaránt érinti az elme és a test filozófiáját, az ismeret- és a lételméletet, a nyelvpolitikát és a technikai fejlődést. A valódi következmények csak akkor válnak láthatóvá, amikor a megtestesült logosz kultúrájából kiindulva hozzálátunk a karteziánus dualizmus okozta sérülések gyógyításához. De azt már most is látjuk, hogy ha végül sikerül felépítenünk a fogalomkórházat, utána sem lesz könnyű dolgunk.”¹²

A magyar nyelv helyzetét határokon túl egy további jelenség is súlyosbítja. Sok helyen nem lehetséges és nincs is teljeskörűen biztosítva az anyanyelvi használat, előrehaladt a szórványosodás (másik, szemléletes képpel: a

⁹ BUDA Béla: *A magyar kommunikáció jellegzetességei*. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Bp. 1996. 7. és 15.

¹⁰ Lásd bővebben: ALAN SOKAL – JEAN BRICMONT: *Intellektuális imposztorok. Posztmodern értelmiségiék visszaélése a tudománnyal*. ford. KÜTRÓVÁ CZ GÁBOR, Typotex, Bp. 2009.

¹¹ GAD SAAD: *A parazita elme. Hogyan pusztítják a fertőző eszmék a józan észit?* ford. BEKE MÁTÉ, MCC Press, Bp. 2022. 127.

¹² Lásd bővebben: CZOPF ÁRON: *Fogalomkórház. Kommentár*, 2023/2.

szivacsosodás), egyre erőteljesebb a nyelvfeladás. Hódi Sándor víziója a „kentaurszemélyiség”, amely csak deréktől lefelé gondolkodik anyanyelvén, deréktől felfelé pedig a környezet nyelvéén, így pedig „a nyelvhasználat teljes körű szabadságának a hiánya, az anyanyelven való ismeretszerzés és gondolkodás háttérbe szorulása önbizalom nélküli, lesütött szemű emberekké a kisebbségeket szerte a világon.”¹³

4. Nyelvi cselekvési terek és tervek

A magyar nyelv művelés, a nyelv-művelő mozgalmak eredménye, hogy a 19. század elején a magyar nyelvet modernizálták, alkalmassá tették a tudomány, a szakterületek, a politika, a publicisztika és persze az irodalom anyanyelvi művelésére. Ezzel egyértelműen segítették a polgárosulást, a modernizációt. A sikeres nyelvi modernizációt elősegítette, hogy a „nyelvi gondolat” szorosan összefonódott a „nemzeti gondolattal”, és áthatotta az egész nemzetet. Nemcsak a humán, hanem a természettudományos és műszaki értelmiség, nemcsak a polgárság, hanem az arisztokrácia és a parasztság köreiben is meggyökerezett a nyelvi tudatosság. Ennek következtében Magyarországon a nyelvi kérdések iránti figyelem különleges, máig tartó nyelvi érzékenység alakult ki.

Stratégiára azért van szükség, mert sok jó szándékú törekvésről tudunk, de ezek egymástól függetlenül, szét-szórva, olykor egymást közömbösítve jelennek meg. Sok területre igaz, hogy

egyszerre van jelen a fölösleges párhuzamosság, a pazarlás, viszont nagyon sok terület gazdátlan. Egy példa: értelmiségiek, orvosok, mérnökök gyakran megkérdezik tőlem, hogy van-e az Akadémiának egy olyan bizottsága, amely az új szavakat szorgalmazza és elterjeszti. Nincs. Kazinczy óta nincs. „Terv nélkül cselekedni botorság, nem cselekedni viszont mulasztás” – mondta egy konferencián Glatz Ferenc, az MTA utolsó olyan elnöke, aki a nyelvstratégiának alapvető szerepet szánt, és tudatos nemzet- és nyelvstratégiai programot hirdetett.¹⁴

A nyelvstratégia tudatos cselekvési program (a problémák kijelölése és az orvoslást jelentő feladatok meghatározása). Milyen témaköröket foglal magába a nyelvstratégia? „Külső” feladata a magyar nyelv presztízisének emelése a világban – ez állami feladat, szerencsés esetben tudományos emberek és közösségek segítségével. Egy nyelvstratégiában kiemelt szempont az egész nemzetet szimbolizáló, összetartó nyelvi etalon kérdése – ezt őrizni, védeni, gondozni kell! Valahogy úgy, mint egyéb értékeinket: a természetet, a szellemi és anyagi örökséget. Vigyáznunk kell arra, hogy fennmaradjon egy működőképes magyar nyelvi norma, egy kiemelt mintanorma (esetleg médianorma). Ezen kívül természetesen sokféle „használati norma” létezhet. A nyelvstratégia igényes nyelvi normájának eszméje nincs ellentétben a helyi, kisközösségi normákkal, a szlenggel, az sms- vagy csetnyelvvél,

¹³ HÓDI Sándor: *Mint oldott kéve. A demográfiai problémák társadalmi és lélektani háttere*. Újvidék, Szabadka, 2014. 24.

¹⁴ GLATZ Ferenc: *Anyanyelv a változó világban = A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. I. köt. szerk. BALÁZS Géza, MTA Társadalomkutató Központ, Bp. 2004. I.

a nyelvjárásokkal. Ezeket a nyelvváltozatokat nyilván békén kell hagyni. Legföljebb a nyelvjárások kapcsán van szükség némi „nyelvjárásművelésre”. Erre is csak azért, mert a nyelvjárásokról kétszáz éve hajtogatják, hogy ki fognak pusztulni, ezért az „elavultság” bélyege tapadt rájuk; ráadásul száz éve a kabarékban a nyelvjárási beszédet csúfolják is: tehát szégyenérzetet kelt egyes emberekben. Észre kell venni (jó ideje hangoztatom is): a nyelvjárások élnek! És élni fognak mindaddig, ameddig az emberek közösségekben akarnak élni. A kis közösségek kis kultúrákat alkotnak, a kis kultúrák helyi, táji nyelvi jellemzője a nyelvjárás. Azért élnek a magyar nyelvjárások, mert vannak kisközösségek. És pontosan addig fognak élni, ameddig a kisközösségek.

Egy tagolt, modern társadalomban szükség van a zavarmentes kommunikációra. Ez a fajta kommunikáció a családokban, kisközösségekben és az iskolában formálódik. Nem minden megy önmagától. Történelmi okok miatt a magyar nyelvben a verbális érintés (megszólítás) konfliktusos. Ezzel kapcsolatban ajánlások szükségesek (például a megszólításformákra). Mindezek felszíni jelenségek, a grammatikaiak bonyolultabbak.

Nemzetközi felméréseknek kellett bennünket arra figyelmeztetni, hogy baj van a szövegértéssel? Mintha nem tudtuk volna magunktól is? Csak meg kell kérdezni a tanárokat! Csak el kell beszélgetni a gyerekekkel (és most már a felnőttekkel is) olvasmányaikról, vagy megkérni őket, hogy írják le a karácsonyi emlékeiket, vagy egyszerűen határozzanak meg egy fogalmat (erkölcs, forradalom, hit, szerelem). Ha azt gondoljuk, hogy csak a kevésbé iskolázott

ember fog bukdácsolni, akkor kérjük tudós professzoroktól, akadémikusoktól magyar nyelvű, ismeretterjesztő leírását saját kutatásuk legfontosabb eredményeinek, vagy kérjük meg őket, hogy öt percben foglalják össze kutatásaik lényegét – meg fogunk döbbsenni.

Nincs megegyezés a magyar nyelvtan oktatásában sem. Egyszer egy sokmilliárdos „kísérleti” program képviselői azt hangoztatták, hogy a gyerekeknek nem kell fogalmakat oktatni, a gyerekeknek maguknak kell fölfedezniük a nyelvi kategóriákat, sőt a helyesírást sem (!) kell oktatni (Romániában be is vezettek ilyen jellegű nyelvtanoktatást), azután jön egy másik program, hogy igenis szükség van az alapvető fogalmak, kidolgozott nyelvi módszerek megtanulására, sőt a helyesírás alapvető szabályainak megismerésére. Én egyébként az utóbbi csoporthoz tartozom.

Az anyanyelvi ismeretek, a nyílt kommunikáció a záloga az idegen nyelv-tanulásnak, és -tudásnak is. Részben anyanyelvi okok miatt is katasztrofális a magyarok idegen nyelv-tudása. Miért csodálkozunk ezen? Ha valaki nem tud az anyanyelvén verbális kapcsolatot teremteni, nem tud fogalmakat meghatározni, akkor hogyan várjuk el tőle, hogy ezt idegen nyelven tegye... És erre a bizonytalan alapra ráépült a világ egyik legbonyolultabb nyelvvizsga-rendszere. Csoda, ha az egyetemisták 30 százalékának nyelvvizsga híján beragadt a diplomája?

Az értetlenkedők azt szokták mondani, hogy olyan „butasággal”, mint a nyelvművelés, máshol nem foglalkoznak. Éppen ezért megírtuk és megjelentettük az *Európai nyelvművelés* és az

Európai helyesírások című könyveket.¹⁵ Sok tucat nyelvi kultúrát bemutattunk. Természetesen mindenhol van nyelv-művelés, csak másként nevezik, de pontosan olyan dolgokkal foglalkozik, mint a helyesírás, beszédoktatás, retorika, a média nyelvének helyzete, idegen szavak problémája, nyelvi változások, vagyis amiről mi is beszélünk. Ez tehát nem valamiféle magyar sajátosság. Franciaországban nemcsak anyanyelvi törvény, folyamatos terminológiaújító bizottság létezik, hanem közvetlenül az államfő által kinevezett anyanyelvi biztos. Létezik a lengyel nyelvet védő törvény. Észtországnak, Lettországnak anyanyelvvédő (és -terjesztő) törvénybe foglalt nyelvstratégiája van. Nem érdemes gúnyolódni a nyelv művelésen sem, inkább csak az esetleges hibáit, túlkapasait kell kijavítani, és sokkal hatékonyabban kell művelni. Ahogy arra nagyszerű példát mutattak eleink, a közelmúltból például Lőrincze Lajos. A nyelv művelés túlkapasait pedig maguk a nyelv művelők is kritizálják, például Zolnai Béla, majd Szepesy Gyula.¹⁶

Magyar nyelvstratégiára márpedig szükség van. Glatz Ferenc ezt úgy indokolta, hogy „a magyar nyelv korszerűsítésének, művelésének kérdése nem egyszerűen magyar nemzeti tradíció [...] Az anyanyelv megőrzésének, korszerűsítésének, ha úgy tetszik, szókincsbeli és nyelvi gondolkodásbeli

továbbfejlesztésének kérdése szociális kérdés is. Emberi életminőség kérdése is.”¹⁷

5. Félresikerült cselekvések és pozitív kezdeményezések

Több mint száz évvel az idézett 1905-ös terv, egy országos nyelv művelő hivatal létrehozása után 2014-ben – részben javaslatomra – létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Intézet. Sajnálatos, hogy vezetői alkalmatlanság miatt az egész intézet zátonyra futott, s négy év múlva meg is szüntették, maradékát pedig beolvasztotta Nyelvtervezési Kutatóközpont néven a Magyarságtudományi Intézet. Eltelt csaknem tíz, eredmények nélküli év. A magyar nyelvstratégia ma leginkább egyesületekben folyik: az 1989-ben alapított, korszerűtlen, kontraproduktív kiejtés gondozó attitűddel, a nevében is pesszimista és magyartalan Beszélni nehéz!-körökben az Anyanyelv-ápolók Szövetségében (folyamatos, de 2018 óta automatikus állami támogatással, holott már egyetlen nyelvész sincs a vezetőségben). Az 1970-ben indult, az összmagarság nyelvi összefogására alapított Anyanyelvi Konferencia 1994-től mint Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága foglalkozik elsősorban a diaszpórák és a szórványok, újabban azonban az anyaországra is kitekintő nyelv művelő tevékenységgel. 2000-ben néhány nyelvész magánkezdeményezéséből létrehozta a magyar nyelvstratégiai kutatócsoportot, 2006-ban (pályázati támogatással) az ingyenes, állandó közszolgáltatást (nyelvi tanácsadást)

¹⁵ *Európai nyelv művelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője.* szerk. BALÁZS Géza – DEDE Éva, Inter Kht.–PRAE.HU, Bp. 2008. és *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője.* szerk. BALÁZS Géza – DEDE Éva, Inter Kht.–PRAE.HU, Bp. 2008.

¹⁶ ZOLNAI Béla: *A műkedvelő Purista lelki alkata.* Szeged, 1940. és SZEPESY Gyula: *Nyelvi babonák.* Gondolat, Bp. 1986.

¹⁷ GLATZ: *I.m.* II.

is ellátó Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát. Ez utóbbi ma már több honlapot működtet: e-nyelv, e-nyelvmagazin.hu, valamint a szomagyarito.hu-t, a szómagyarítás közösségi oldalát. Máshol államilag támogatott akadémiák, intézetek látnak el ilyen feladatot. Főleg megyei támogatásból 2008-ban Széphalomban felépült a magyar nyelv múzeuma, 2013-ban pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum tagintézményévé vált a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeummal együtt. 2021-ben pedig létrejött a Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelye, amely

tudatosan vállalja egy korszerű magyar nyelvi program megvalósítását.

Nem elég olykor-olykor, ünnepnap hangoztatni, hogy a magyar nyelv megmaradásunk záloga. Folyamatos cselekvésre, Lőrincze Lajos kifejezése nyomán (nagyon) pozitív nyelvművelésre, a nyelvben való otthonra találásra, lubickolásra, nyelvi örömforrásra van szükség. És tervezésre. Egy korszerű nyelvstratégia pontosan ezt akarja elérni a bölcsődétől az idősotthonig.

Az írás először a Kommentár folyóirat 2023. évi 3. számában jelent meg.